

Om het boek

Om het boek

*Cultuurhistorische bespiegelingen over boeken
en mensen*

Onder redactie van

WIM VAN ANROOIJ, ANNA DLABAČOVÁ, ERIK GELEIJNS,
JEF SCHAEPS, GEERT WARNAR en SYLVIA VAN ZANEN

Hilversum
Verloren
2020

Deze uitgave is mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Brill, de Dr. P.A. Tiele-Stichting, Leiden University Centre for the Arts in Society, het Leids Universiteits Fonds, de Nederlandse Boekhistorische Vereniging, de Octavie Siegenbeek van Heukelom Stichting, de Stichting Bibliotheca Thysiana, de Stichting Frederik Mullerfonds en de Stichting Scaliger Instituut.

Abbeiding op het omslag: Dirck of Salomon de Bray, voorzijde *Mensen en twee honden in een boekwinkel*, achterzijde *Mannen in een boekwinkel*, tekeningen met pen en penseel, ca. 1625-1630. Rijksmuseum Amsterdam, resp. RP-T-1884-A-290 en PR-T-1884-A-291.

ISBN 978 90 8704 853 2

© 2020

Uitgeverij Verloren

Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

www.verloren.nl

Opmaak: Rombus, Hilversum

Omslagontwerp: Rombus / Tanja Stropsma

Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Inleiding	9
LOTTE HELLINGA, Portret van de dichter	15
Auteurs, illustratoren en geleerden	
GEERT WARNAR, Zelfportret, spel en sollicitatie. Jan van Boendale in zijn <i>Tees-teye</i>	24
FLORIKE EGMOND, Verf in druk. Raadsels rond een geïllumineerde Plinius-incunabel uit 1481	32
KOEN GOUDRIAAN, Het Leven van Jezus van Willem van Branteghem	39
PAUL J. SMITH, Een fabelboek in een wandtapijt (<i>Verdure met een struisvogel</i> , Groothertogelijk Paleis van Vilnius)	44
JEANINE DE LANDTSHEER, Bij het afscheid van een vriend...	50
HENK NELLEN, Dienstbetoon vanuit het gevang. Hugo Grotius' assistentie bij de uitgave door Petrus Scriverius en Gerardus Joannes Vossius van Latijnse tragedieschrijvers	55
NICOLETTE MOUT, Het gedroomde vaderland. Pavel Stránský, <i>Respublica Bohemiae</i> (Ex officina Elzeviriana, Leiden 1634)	62
JAN FRANS VAN DIJKHUIZEN, De boeken van Nehemiah Wallington	67
BART WESTERWEEL, De <i>Emblems of Love</i> van Philip Ayres en de Restauratie in Engeland	72
MICHIEL VAN GROESEN, De zeemens te boek gesteld, of: over Marinus en Polylector	78
OLGA VAN MARION, Mens in een machine: een ontwerp voor een 'echte' Sparrewouwer reus	84
HANS BOTS, De brieven van Charles de La Motte aan Pierre Desmaizeaux. Spiegel van de boekenwereld tussen 1700 en 1740	90
HUIB J. ZUIDERVAART, De vroegmoderne buitenplaats als knooppunt van kennis. De casus van George Cliffords 'De Hartecamp'	96
Uitgevers, drukkers, boekbinders, boekverkopers en intermediairs	
JEF SCHAEPS, <i>Die distructie van der stat Jherusalem</i>	104
KARIN SCHEPER, Zestiende-eeuwse Venetiaanse boekbanden om Hebreeuwse drukken in de Warnercollectie	110

SYLVIA VAN ZANEN, Familieman, boekenman en plantenman. De correspondentie van overheidsfunctionaris Jean de Maes (ca. 1553-?)	117
HENK JAN DE JONGE, De edities van het Griekse Nieuwe Testament te Leiden gedrukt door de Raphelengii en de Elzeviërs, 1591-1641	124
ANDREA REYES ELIZONDO, Reizende boeken. Een spoor van informele boekhandel in Real de Chiapa (Nieuw-Spanje) in de zeventiende eeuw	130
MARJA SMOLENAARS, Een Engelsman in Rotterdam. Boekhandelaar en drukker Henry Tuthill	136
PETER NIEUWENHUIZEN, Het impressum Van Paddenburg	142
JEROEN SALMAN, De heilzame boekhandel. Engelse remedies tegen Nederlandse kwalen (1650-1800)	150
ERIK GELEIJNS, Alom te bekomen en nergens te vinden. Over concurrerende miniatuurbijbels van Haagse drukkers	155
JAN BOS, Apollo in Den Haag en Leiden. Apollo's liedboeken voor kermis, Sint Nicolaas en Nieuwjaar	177
BERT STAMKOT, Gezicht in een drukkerij door Aert Schouman	185
RIETJE VAN VLIET, Achter de schermen van de internationale boekhandel: Theodor Gülcher (1743-1806)	192
LOUIS PH. SLOOS, Van soldaat tot boekverkoper en van boekverkoper tot generaal. De opmerkelijke loopbaan van generaal-majoor Johannes Didericus Doorman (1770-1827)	199
RICK HONINGS, 'Herdingh is geen bloot koopman'. Een auteur-uitgever-relatie in de negentiende eeuw	205
HARM BEUKERS, Nederlandse drukkerijen in Nagasaki	213
FLEUR PRAAL, Springer in het schaakspel. Traditie en strategie in een negentiende-eeuws drukkersmerk	220
HANS OLDEWARRIS, Uit <i>Het Leven</i> gegrepen. Het fonds van Scheltens & Giltay	226
Critici en recensenten	
BERRY DONGELMANS, Christine J.F. Vetter en het rooms-katholieke jeugdboek	236
ERNESTINE VAN DER WALL, Een gids voor gewone lezeressen en lezers. Anna de Savornin Lohman en <i>De Hollandse Lelie</i>	241
Lezers, verzamelaars en eigenaren	
KASPER VAN OMMEN, Zoek vooral in uw boek	246
ROLF H. BREMMER JR., Vijf Franeker studenten en één Suffridus Petrus' <i>De Frisiorum antiquitate</i> (1590)	252
DAPHNE WOUTS, Leidse provenance in de Enkhuizer Librije. De veiling van het boekenbezit van de Leidse hoogleraar Gilbertus Jacchaeus (ca. 1578-1628)	261
ANNA DLABAČOVÁ, Een boek- en een wapenhandelaar. Twee zeventiende-eeuwse bezitters van Gerard Leeus <i>Die vier uterste</i> (1477)	268

GERDA C. HUISMAN, Een ingelijfde collectie weer vrijgemaakt. De boeken van een zeventiende-eeuwse landmeter in de Universiteitsbibliotheek Groningen	274
AD LEERINTVELD, Constantijn Huygens en de bibliotheek van Van Aerssen van Sommelsdijck	281
MARIKA KEBLUSEK, De zaak Tinius. Het literaire <i>Nachleben</i> van een bibliomaan	287
MARTIJN STORMS, Een koninklijk kaartenboek? De herkomst van de <i>Atlas der Neederlanden</i>	293
Bibliografen en (boek)wetenschappers	
MART VAN DUIJN, 'Tot uytbreyinge van het Protestantsche Christendom'. Isaac Le Longs <i>Boek-zaal der Nederduytsche bybels</i>	300
STEVEN CLAEYSSENS, 'Brinkman's Naamlijst van uitgegeven boeken tot wrijfpaal genomen'	306
JAN JUST WITKAM, Van huurcontract tot boekenlegger. Mekkaanse documenten van Snouck Hurgronje	311
ADRIAAN VAN DER WEEL, 'Waarlijk beroemde boekverkoopers als Plantinus, de Elzeviers en Wetstein, waren zij niet allen nadrukkers?' Negentiende-eeuwse opvattingen over het intellectueel eigendomsrecht in Nederland	316
MARIEKE VAN DELFT, 'Men ziet iets pas heel helder als men zijn gedachten voor anderen gaat ordenen'. De briefwisseling tussen C.P. Burger en M.E. Kronenberg	322
Bibliothecarissen	
CASPER DE JONGE, De bibliotheek van Herculaneum. Piso, Philodemus en het goede leven	330
ED VAN DER VLIST, Elfduizend Maagden en enkele boeken. Handschriften uit het Sint Ursulaklooster in Warmond	336
WIM VAN ANROOIJ, Jan met de boeken en zijn wens van een 'publycke liberarye'	342
JOS A.A.M. BIEMANS, Boekformaat en volkstaal als acquisitiecriteria in drie vroegmoderne bibliotheken	347
ESTHER MOURITS, Ten voordele der Fundatie. Van der Keessels curatorschap van de Bibliotheca Thysiana (1778-1816)	354
ANDRÉ BOUWMAN, W.N. du Rieu en de bibliotheek van oom Luzac	359
LIZET DUYVENDAK, De dames Bienfait	365
OTTO S. LANKHORST, Het gemiste bibliothecarisschap van Pater Bonaventura Kruitwagen ofm aan de Universiteitsbibliotheek van de Rooms-Katholieke Universiteit van Nijmegen	370
ANTON VAN DER LEM, De priesterbibliotheken in de Universiteitsbibliotheek Leiden	377
Index	383

Foto Astrid Koppens.

Inleiding

Deze bundel gaat over boeken en de mensen die er mee te maken hebben. De vrouwen en mannen die de pagina's van *Om het boek* bevolken, waren vaak auteurs of lezers, maar lang niet altijd. De 55 bijdragen gaan ook over drukkers, kopiisten, illustratoren, uitgevers, zettters, typografen, prentmakers, correctoren, boekverkopers, boekbinders, colporteurs, kopers, bezitters en verzamelaars, geleerden, bibliofielen, beheerders van bibliotheken, eigenaren van veilinghuizen, onderwijzers, juristen, artsen, historici, leden van leesgezelschappen, intermediairs. De hier verzamelde bijdragen zijn inhoudelijk bijna net zo divers qua tijd en geografie. Ze strekken zich uit van (verbrande) papyrusrollen in Herculaneum tot het uitgeverslogo van de Duitse firma Springer, en van onderzoekers in Egypte tot boekenlijsten in Mexico, maar het zwaartepunt ligt toch in de boekcultuur van de Nederlanden in de zeventiende eeuw.

Daarmee weerspiegelt de samenstelling van deze bundel de interessesfeer van Paul Hoftijzer, wiens afscheid als hoogleraar Boekgeschiedenis aan de Universiteit Leiden de directe aanleiding vormt voor deze publicatie. Tegelijkertijd geeft de bundel een beeld van de ontwikkelingen in de Nederlandse boekgeschiedenis van de afgelopen decennia, die mede bepaald zijn door de expertise en het werk van Paul Hoftijzer. Als specialist in de boekwetenschap van de zeventiende eeuw in het algemeen en de Leidse boekhandel in het bijzonder, heeft hij altijd een brede cultuurhistorische interesse voor de wereld van het geschreven en gedrukte woord getoond. Daarom zijn in deze bundel boeken zelf minder vaak het object van studie als wel de verbindende elementen in beschouwingen over hun gebruik door mensen, over de artistieke, commerciële of wetenschappelijke waarde die zij aan boeken toekenden, het genoegen dat zij eraan ontleenden en het bestaan dat zij ermee opbouwden door de eeuwen heen.

De bijdragen zijn gegroepeerd op basis van de betrekkingen die de hoofdpersonen tot hun eigen of andermans boeken hadden. De afdelingen die zo zijn ontstaan, en die elk zoveel mogelijk chronologisch zijn geordend, zijn niet allemaal even groot, maar laten wel zien dat boekwetenschap een breed terrein bestrijkt. Het is vanuit een historisch besef gepast dat de bundel opent met het stuk van Lotte Hellinga, nog behorend tot de generatie boekhistorici die het fundament heeft gelegd waarop Paul Hoftijzer heeft voortgebouwd.

De boekgeschiedenis in Nederland – en elders – is een relatief jong vakgebied, dat in zijn huidige vorm pas in de loop van de twintigste eeuw ontstond, met aandacht voor

de productie, distributie en consumptie van boeken in historische context. Gaandeweg ontwikkelde de boekgeschiedenis zich van een hulpwetenschap in de letterkunde tot een volwaardig vakgebied dat onlosmakelijk verbonden is met de bestudering van de sociale en economische geschiedenis, en de cultuur- en wetenschapsgeschiedenis.

De analytische bibliografie, die in de negentiende eeuw ontstond en door letterkundigen gebruikt werd als hulpmiddel voor het bepalen van de ontstaansvolgorde van varianten in literaire teksten, kan gezien worden als voorloper van het vakgebied. Met dit onderzoek naar onder meer watermerken, lettertypes en illustraties werd het boek vooral benaderd als materieel object. Aan het begin van de twintigste eeuw ging men steeds meer het belang inzien van een bredere bestudering van het boek, met oog voor uitgevers, drukkers en boekverkopers. Bibliothecaris en conservator Jan Willem Enschedé (1865-1926), zelf een telg van een beroemd uitgevers- en drukkersgeslacht, was daarvoor een belangrijk pleitbezorger.

Toch zou het nog tot aan de jaren vijftig duren voordat het voor studenten mogelijk werd zich te specialiseren in de boekwetenschap aan een Nederlandse universiteit. Amsterdam beet daarin het spits af. Herman de la Fontaine Verwey (1903-1984), die zijn sporen vanaf 1928 verdiend had als conservator in de universiteitsbibliotheken van Groningen en Amsterdam, werd in 1954 benoemd tot Nederlands allereerste bijzonder hoogleraar in de wetenschap van het boek en de bibliografie. De leerstoel was ingesteld door de in 1953 opgerichte Dr. P.A. Tiele-Stichting, die zich tot doel stelt de boekwetenschap in Nederland te bevorderen. Veel publicaties van De la Fontaine Verwey worden – hoewel gedateerd – nog steeds als inspirerend gezien. Ook buiten de universiteit had hij een belangrijke stimulerende rol in de bestudering van de geschiedenis van het boek. Zo was hij betrokken bij de oprichting van enkele nog steeds bestaande boekhistorische gezelschappen en tijdschriften: het Gezelschap Nonpareil (1948), *Quaerendo* (1971) en *De Boekenwereld* (1984).

Inmiddels, bijna driekwart eeuw later, wordt aan vrijwel alle universiteiten in Nederland boekhistorisch onderzoek gedaan, zij het niet altijd binnen een aan deze wetenschap gewijde opleiding. Alleen in Amsterdam en Leiden is het momenteel mogelijk een master Boekwetenschap te volgen. Samen met Adriaan van der Weel en Berry Dongelmans was Paul Hoftijzer vanaf het begin in 2002 de drijvende kracht achter de opleiding Book and Digital Media Studies in Leiden.

Ondanks de groeiende belangstelling voor de boekgeschiedenis in Nederland in de loop van de twintigste eeuw vonden de belangrijkste ontwikkelingen veeleer in het buitenland plaats. Het verwijt is meer dan eens gemaakt dat de boekgeschiedenis in Nederland eerder trendvolgend dan baanbrekend is. Vooral in Frankrijk werd vanaf de jaren vijftig en zestig vernieuwend onderzoek gedaan, waarin het boek onder de invloed van de Annales-school in een sociale en economische context geplaatst werd. Een van de eerste studies waarin vanuit dit perspectief de introductie van de boekdrukkunst werd bestudeerd is het in 1958 verschenen *L'Apparition du livre* van Lucien Febvre en Henri-Jean Martin. Vanaf de jaren zeventig werden vervolgens onder de bezielende lei-

ding van Roger Chartier grote stappen gezet in diezelfde interdisciplinaire benadering. Onder zijn redactie en die van Henri-Jean Martin verschenen tussen 1982 en 1991 de vier vuistdikke delen van de *Histoire de l'édition française*. Ook Amerikaans onderzoek drukte een stempel op de Nederlandse boekwetenschap, met allereerst in 1979 Elisabeth Eisensteins invloedrijke *The printing press as an agent of change* en iets later de publicaties van Robert Darnton: zijn 'communications circuit' (1982) gold voor generaties boekwetenschappers als leidraad.

In Nederland bleef de boekwetenschap traditioneler ingesteld, in de zin dat publicaties toch steeds en vooral terugvielen op het fraaie boek. Waarbij overigens het meer of minder klassieke bibliografische werk van grote namen als Pieter Anton Tiele en later Herman de la Fontaine Verwey, het echtpaar Hellinga, H.D.L. Vervliet, Paul Valkema Blouw, I.H. van Eeghen zeker niet tekort gedaan mag worden. Ook het belang van bibliografieën als de Short-Title Catalogue, Netherlands (STCN), waartoe het initiatief genomen werd in 1969, en die tot op heden de Nederlandse boekproductie van 1541 tot 1800 in kaart brengt, kan niet voldoende benadrukt worden. Bevlogen onderzoekers als Bert van Selm markeerden intussen weliswaar duidelijk de overgang naar een daadwerkelijk meer maatschappijgerichte bestudering van het boek, toch verliepen in Nederland de ontwikkelingen op het vakgebied wat rustiger dan elders.

Het was vanuit dit besef dat Nederland de aansluiting met de innovaties in het buitenland dreigde te verliezen dat Berry Dongelmans, behorend tot een nieuwe generatie boekhistorici, begin jaren negentig het plan opperde een breed toegankelijk verbindend platform te initiëren om vernieuwend onderzoek te stimuleren, in navolging van florerende boekhistorisch georiënteerde gezelschappen in het buitenland. In 1993 leidden zijn plannen tot de oprichting van de Nederlandse Boekhistorische Vereniging (NBV). In de belangrijke eerste zes jaar van het bestaan van de NBV trad medeoprichter Paul Hoftijzer op als voorzitter, Berry Dongelmans als secretaris. De actieve vereniging telt anno 2020 ruim 650 leden. Onder de paraplu van de NBV verschijnt jaarlijks het *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis*, waarin een gevarieerd overzicht geboden wordt van nieuw onderzoek op het gebied van de Nederlandse en Vlaamse boekwetenschap. Daarnaast werd een andere belangrijke boekhistorische reeks nieuw leven ingeblazen: vanaf 1996 verschenen onder de nieuwe subtitel 'Tweede reeks' inmiddels twintig nieuwe delen van de 'Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlandse Boekhandel'.

Mede daardoor en door het aantreden van jonge boekhistorici vanaf eind jaren tachtig en begin jaren negentig kwam er ook in Nederland hoe langer hoe meer aandacht voor de rol van het boek in het dagelijks leven, voor leesgedrag, voor economische drijfveren en sociale invloeden, kortom, voor een bredere, meer interdisciplinaire aanpak van het boekhistorische onderzoek. Daarbij werd in de loop der jaren ook de blik vooruitgeworpen: binnen het vakgebied werden en worden digitale ontwikkelingen in het boekenvak gevolgd en geanalyseerd. Onder andere een Leidse collegereeks als 'Van Gutenberg tot Gates' (inmiddels omgedoopt tot 'Van Gutenberg tot

Google') en verschillende onderzoeken naar leesgedrag in het digitale tijdperk illustreren duidelijk dat de blik binnen de boekwetenschap tegenwoordig niet alleen achterwaarts, maar ook zijwaarts en voorwaarts gericht is.

De stukken in deze bundel laten zien dat de vernieuwende initiatieven inmiddels vast geworteld zijn in de boekwetenschap, maar ook dat deze verzelfstandigde discipline nog altijd of opnieuw voluit contact onderhoudt met andere vakgebieden als letterkunde, kunstgeschiedenis, theologie, filologie, geschiedenis, wetenschapsgeschiedenis en cultuurwetenschap. Het caleidoscopische karakter van de bijdragen in deze bundel is dus niet zozeer het gevolg van de uiteenlopende expertises van de auteurs, maar van de positie die de boekwetenschap inmiddels verworven heeft.

In Nederland zijn weinig boekwetenschappers te vinden die meer dan Paul Hoftijzer voor het vakgebied betekend hebben. Na zijn studie geschiedenis in Leiden, waar hij afstudeerde op een scriptie over Leidse patriottendrukkers, promoveerde hij in 1987 aan de Radboud Universiteit in Nijmegen op het proefschrift *Engelse boekverkopers bij de Beurs, de geschiedenis van de Amsterdamse boekhandels Bruyning en Swart (1637-1724)*. In 1993 werd hij benoemd tot bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van uitgeverij en boekhandel vanwege de P.A. Tiele-Stichting aan de Universiteit van Amsterdam, waarna in 2002 een benoeming in Leiden volgde als hoogleraar in de geschiedenis van het Nederlandse boek in de vroegmoderne tijd, eveneens vanwege de P.A. Tiele-Stichting.

De onderwerpen waarnaar hij onderzoek deed en doet, beslaan een breed gebied van de boekwetenschap: de geschiedenis van uitgeverijen, van boekhandel, van leesgedrag en collectievorming, kortom: vrijwel het hele scala van de boekwetenschap. Alleen op het gebied van de zuivere analytische bibliografie publiceerde hij niet of nauwelijks.

Binnen Paul Hoftijzers onderzoek valt zijn bijzondere interesse op voor de Engels-Nederlandse boekhandelsbetrekkingen en voor de belangrijke rol van Leiden als (inter-)nationale boekenstad in de vroegmoderne tijd. Beide onderwerpen zijn als een leidmotief in zijn vele tientallen publicaties terug te vinden. In de loop der jaren werden die publicaties steeds vaker gericht op meer persoonlijke verhalen over de mens achter het boek, die diepere mechanismen van het functioneren van de maatschappij blootleggen.

Hij schreef onder meer over de Leidse boekverkopers Pieter van der Aa en Christiaan Vermey, het geslacht Elzevier en de Leidse *Officina Plantiniana*, over leesgedrag van Leidse vrouwen en studenten, over een erudiete Engelse soldaat, over Leidse geleerden, over de boekverzameling van een Leidse tuinman en die in de Bibliotheca Thysiana, over boekverkopersprivileges en over de arbeidsomstandigheden van drukkersknechten. In 2008 was in Museum De Lakenhal de mede door hem samengestelde tentoonstelling 'Stad van boeken. Zeven eeuwen lezen in Leiden' te zien, waarbij een gelijknamig boek verscheen. Daarnaast verzorgde hij tientallen bijdragen in handboeken als *The Oxford companion to the book*, *Dictionnaire encyclopédique du livre*, en de

toentertijd baanbrekende website *Bibliopolis*.

Grote interesse heeft Paul Hoftijzer ook altijd gehad voor de vele bijzondere collecties in Leidse bibliotheken en musea. De Bibliotheca Thysiana neemt daarin een belangrijke plaats in: hij is voorzitter van het curatorium van deze zeventiende-eeuwse bibliotheek. Verder was hij vanaf 2000 nauw betrokken bij het Scaliger Instituut, eerst als coördinator, later als directeur. Het instituut stimuleert het gebruik van de oude en kostbare collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Paul Hoftijzer is ook actief in vele andere organisaties, instituten en boekhistorische tijdschriften, als bestuurslid, redacteur of wetenschappelijk adviseur of medewerker. Zo is hij bestuurslid van de Vereniging van Vrienden van de Koninklijke Bibliotheek, bestuurslid van de P.A. Tiele-Stichting, redactielid van onder meer het *Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofielen*, *Quaerendo*, *Lias* en *The Library* en vaste medewerker van *De Boekenwereld*.

Naast zijn eigen onderzoek, zijn onderwijstaken en zijn talrijke neventaken waarmee hij legio collega's, studenten en promovendi inspireerde, heeft Paul Hoftijzer ook altijd het belang gezien van het uitdragen van academische kennis naar een breder deel van de maatschappij. Alleen al de talloze rondleidingen die hij onder andere verzorgde in de Thysiusbibliotheek en langs boekhistorisch interessante plekken in de oude Leidse binnenstad zijn wat dat betreft meer dan illustratief. De rondleidingen door Leiden vonden een papieren weerslag in *Langs Leidse letters. Een boekhistorische wandeling*, een boekje dat hij samen met Kasper van Ommen schreef. Daarin zien we wat Paul als geen ander kan: zoveel mogelijk mensen enthousiasmeren voor de wereld van het boek.

Op 2 juni 2019 werden tal van collega's uitgenodigd een kort artikel bij te dragen aan de bundel. Al spoedig werd duidelijk dat we op ruim vijftig bijdragen mochten rekenen. In de tweede helft van november van dat jaar werden de ontvangen bijdragen verdeeld over Wim van Anrooij, Anna Dlabáčová, Erik Geleijns en Sylvia van Zanen, die ze van commentaar voorzagen. Geert Warnar las alle stukken als tweede lezer. Ook bij de afwerking van de bundel werden de taken verdeeld. Jef Schaeps maakte het manuscript persklaar, alle redactieleden waren betrokken bij het controleren van de proeven, Erik Geleijns en Anna Dlabáčová tekenden voor de samenstelling van de index en Jef Schaeps verzorgde de logistiek van het gehele project. We danken Rolf Bremmer, die bereid gevonden werd een Engelstalige bijdrage in het Nederlands te vertalen.

De uitgave van deze publicatie werd mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van diverse subsidiegevers uit Leiden en van daarbuiten. We danken Brill, de Dr. P.A. Tiele-Stichting, Leiden University Centre for the Arts in Society, het Leids Universiteits Fonds, de Nederlandse Boekhistorische Vereniging, de Octavie Siegenbeek van Heukelom Stichting, de Stichting Bibliotheca Thysiana, de Stichting Frederik Mullerfonds en de Stichting Scaliger Instituut voor de geboden steun. De korte periode waarin het lukte de benodigde financiering bij elkaar te krijgen – amper zesentwintig dagen –

is illustratief voor de bijzondere waardering die er in brede kring bestaat voor Paul Hoftijzer en zijn werk.¹

Wim van Anrooij, Anna Dlabáčová, Erik Geleijns, Jef Schaeps,
Geert Warnar en Sylvia van Zanen

1 Deze bijzondere waardering blijkt eens te meer uit het feit dat deze bundel de uitkomst is van twee aanvankelijk losse initiatieven. Toen de beoogde auteurs op 2 juni 2019 werden uitgenodigd een kort artikel bij te dragen, kwam een derde initiatief aan het licht: ook Fleur Praal, Peter Verhaar en Adriaan van der Weel waren begonnen hun gedachten te laten gaan over een geschikt thema voor een bundel. Zij hebben zich bij ons initiatief aangesloten.